

آموزش کتابداری و اطلاع‌رسانی؛ وضع موجود و دورنمای آن در ایران

■ دکتر عبدالحسین فرج‌پهلوی

استاد گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه شهید چمران اهواز

**آموزش رسمی
دانشگاهی رشته
کتابداری در سال
۱۳۴۵ هجری شمسی
با راه‌اندازی دوره
کارشناسی ارشد علوم
کتابداری در دانشگاه
تهران آغاز شد**

در دانشگاه‌های ایران و تدریس در این دوره‌ها باشند. این دوره براساس قراردادی برگزار شد که بین دانشگاه تهران و کمیسیون فولبرایت امریکا امضاء شده بود. براساس این قرارداد، کمیسیون فولبرایت ملزم بود تا سال ۱۳۵۸ هر سال حداقل یک استاد علوم کتابداری برای آموزش دانشجویان به ایران بفرستد. پس از آن، دوره‌های آموزش کتابداری در دیگر دانشگاه‌های ایران از جمله دانشگاه شیراز، دانشگاه تبریز، دانشگاه جندی شاپور اهواز (شهید چمران فعلی)، دانشگاه فردوسی مشهد، دانشگاه زنان (الزهرای فعلی) و مدرسه عالی ایران زمین، در سطوح مختلف از کاردانی تا کارشناسی ارشد دایر شد. در کنار اینها، نهادهایی مانند کتابخانه ملی ایران، مرکز اسناد و مدارک علمی ایران و انجمن کتابداری ایران نیز به برگزاری کارگاه‌ها و دوره‌های آموزشی کوتاه‌مدت اقدام می‌کردند. این شرایط تا زمان انقلاب اسلامی ادامه داشت (فرج‌پهلوی، ۱۳۷۳، صص ۲-۳).

انقلاب فرهنگی: دوران بازنگری و بازپروری
پس از پیروزی انقلاب اسلامی در بهمن ۱۳۵۷ و بازگشایی دانشگاه‌ها در سال ۱۳۵۸، از سال ۱۳۵۹ در چارچوب حرکتی تحت عنوان انقلاب فرهنگی، به‌منظور یک تجدید نظر کلی در برنامه‌های آموزشی و درس‌ها و منابع درسی، تمام دانشگاه‌های کشور به مدت سه سال تعطیل، و قرار بر این شد که اساتید دانشگاه در این دوره به تولید منابع علمی و آموزشی رشته خود مبادرت کنند، و مرکز نشر دانشگاهی نیز برای چاپ و انتشار این آثار راه‌اندازی شد. بدیهی است که این وقفه دامن‌گیر رشته کتابداری نیز شد. از سال ۱۳۶۱، دانشگاه‌ها برای تکمیل دوره تحصیلی دانشجویانی که تحصیل آنها نیمه‌کاره مانده بود، بازگشایی شد. سپس در سال ۱۳۶۲، دوره جدید کاردانی کتابداری با مصوبه شورای عالی برنامه‌ریزی آموزشی وزارت علوم، با هدف آموزش تکنسین‌های کتابداری برای رفع فوری نیازهای کتابخانه‌ها، به‌ویژه کتابخانه‌های عمومی، طراحی و راه‌اندازی شد. دانشگاه‌های تهران، شیراز، اهواز، مشهد، تبریز، الزهرا و اصفهان در سال ۱۳۶۶ آمادگی خود را برای راه‌اندازی

آموزش سازمان‌یافته و کلاسیک کتابداری در ایران، از آغاز دوره دانشگاه محور خود در سال ۱۳۴۵ تا کنون فراز و نشیب‌های بسیاری به‌خود دیده است. این فراز و فرودها بخشی تابع شرایط اجتماعی بوده است، مانند انقلاب اسلامی و رخداد‌های تبعی آن همچون حرکت انقلاب فرهنگی و لغو بعضی رشته‌ها از جمله کتابداری در بعضی دانشگاه‌های مجری، و بازگشایی آنها در حیاتی جدید شد؛ بخش دیگری تابع تغییرات و تحولات طبیعی خود رشته - متأثر از تحولات فنی و فناورانه - بوده که اثرات مستقیم و یا غیرمستقیمی بر روش‌ها و ابزار کار در قلمرو این رشته، چه در عرصه عمل و چه در عرصه‌های آموزش و پژوهش داشته است. بدیهی است که شرایط فعلی رشته کتابداری چه از نظر فنون و ابزارها، و چه از نظر محتوی و روش‌ها و گستره دانش با شرایط زمان شروع آن قابل قیاس نیست. در عین حال، مروری بر تاریخ تحولات این رشته در جهان، نشان می‌دهد با وجود اینکه شروع این رشته در کشور ما و در کشوری چون استرالیا هم‌زمان بوده است - چه در عرصه عمل و چه در عرصه نظر - پیشرفت آن در این کشورهای دیگر به‌گونه‌ای بوده است که تعداد قابل توجهی از اساتید فعلی رشته در ایران فارغ‌التحصیل مقطع دکتری در استرالیا و یا کشورهای مشابه هستند. دلایل این توقف یا کندی در کشور ما چه بوده است؟ وضع فعلی چگونه است و چه آینده‌ای برای کتابداری در کشورمان انتظار داریم؟ اینها سوالاتی است که سعی خواهد شد در این نوشتار به آنها پاسخ داده شود.

آغاز عصر جدید کتابداری در ایران: دوران زایش و رشد بالنده
آموزش رسمی دانشگاهی رشته کتابداری در سال ۱۳۴۵ هجری شمسی با راه‌اندازی دوره کارشناسی ارشد علوم کتابداری در دانشگاه تهران آغاز شد. این دوره بر اساس آنچه در سرگذشت مرحوم ایرج افشار^۱ آمده است، در دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تهران و با مدیریت آن مرحوم اجرایی شد. این برنامه دو هدف اساسی را دنبال می‌کرد: اول، آموزش نیروی انسانی متخصص که توانایی مدیریت کتابخانه‌های بزرگ ایران را دارا باشند؛ دوم، تربیت افراد متخصص که بتوانند عهده‌دار راه‌اندازی دوره‌های کتابداری

بیش از ۸۰ درصد
دانشگاه‌های
ایران، شاید تمام
بودجه خرید منابع
کتابخانه‌ای خود را
به‌ویژه در بخش
نشریات فقط صرف
اشتراک پایگاه‌های
الکترونیکی می‌کنند و
خرید منابع کاغذی را
بسیار محدود کرده‌اند

آغاز هزاره سوم: دوران نوزایی و رشد شتابان
با شروع هزاره سوم میلادی، جامعه بشری وارد دورانی شد که ترجیح‌بند آن انقلاب الکترونیکی و جامعه اطلاعاتی بود. پدیده وب که یک دهه پیش از آن رواج یافته بود، اکنون خدمات و امکانات گسترده‌ای در عرصه‌های مختلف برای جامعه بشری به ارمغان آورده بود، که البته در قلمرو اطلاعات و کتابداری، ظهور پایگاه‌های داده‌ای دیجیتال اعم از کتاب‌شناسی و یا تمام‌متن شاهبیت آن بود. اهمیت این پدیده‌های نوظهور، در تأثیری بود که در رفتار و عادات علمی - پژوهشی کاربران کتابخانه‌ها و مراکز اطلاعاتی به‌جای گذاشت. افزایش توقع در دسترس بودن اطلاعات به روز، کاهش شدید آستانه صبر و انتظار برای دریافت آخرین اطلاعات و متون علمی، از جمله تغییراتی بود که در الگوهای رفتاری و پژوهشی دانشمندان و طالبان اطلاعات کشور به‌وجود آمد و نتیجه آن فشار سنگینی بود که برای دسترس‌پذیر کردن اطلاعات به‌روز بر گرده کتابخانه‌ها و مراکز اطلاعاتی وارد آورد. نتیجه طبیعی و تبعی این فشارها، همراه با حس نوجویی و ذکاوت علمی و حرفه‌ای مدیران کتابخانه‌ها، چرخشی بود که از آن زمان تا کنون در شئون مختلف مدیریتی و خدماتی کتابخانه‌های کشور به‌وجود آمد. این چرخش در جنبه‌های مختلفی همچون فراهم‌آوری، آماده‌سازی و خدمات عمومی امکان بروز بیشتری یافت. تأکید بر فراهم‌آوری منابع الکترونیکی و اولویت دادن به آنها نسبت به منابع کاغذی؛ رواج هر چه بیشتر فهرست‌های رایانه‌ای، به ویژه فهرست‌های تحت وب؛ و فراهم کردن دسترسی به بانک‌های اطلاعاتی منابع کتابخانه‌ای اعم از نشریات و کتب الکترونیکی

دوره‌های کارشناسی کتابداری اعلام کردند و در سال ۱۳۶۷ دوره جدید کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی در دو دانشگاه تهران و علوم پزشکی ایران تأسیس شد. اولین دوره کارشناسی کتابداری عملاً در سال ۱۳۶۸ در چهار دانشگاه تهران، شیراز، اهواز، و تبریز راه‌اندازی شد. در این مرحله رشته کتابداری ابتدا از دو گرایش علوم پایه و علوم انسانی تشکیل شده بود. یک سال بعد، در سال ۱۳۶۹، گرایش‌های پزشکی، کشاورزی، مهندسی، و هنر نیز توسط شورای عالی برنامه‌ریزی تصویب و به دانشگاه‌ها ابلاغ گردید.

در کنار فعالیت‌های دانشگاهی، بعضاً براساس نیازهای فوری تخصصی، در مناطق و دانشگاه‌های مختلف دوره‌های بلندمدت آموزشی برای کتابداران شاغل برگزار شد. اولین دوره از این نوع که در سال ۱۳۶۶ در چارچوب یک دوره دو ساله کاردانی و در ۷۰ واحد درسی طراحی و تعریف شده بود، توسط گروه کتابداری دانشگاه شهید چمران اهواز به‌منظور آموزش کتابداران شاغل در این دانشگاه اجرا شد. مجوز برگزاری این دوره توسط سازمان استخدام کشوری صادر شده بود و در پایان دوره نیز از طرف همین سازمان به شرکت‌کنندگان مدرک معادل فوق دیپلم اعطا شد که در ارتقاء شغلی کتابداران شرکت‌کننده نیز مؤثر بود. پس از آن، در دانشگاه‌های دیگر، از جمله دانشگاه فردوسی مشهد نیز دوره‌های مشابهی راه‌اندازی و اجرا شد. متعاقب این فعالیت‌ها، به تدریج آموزش کتابداری و اطلاع‌رسانی در دانشگاه‌های مختلف کشور گسترش یافت (فرج پهلوی، ۱۳۷۳، ص ۳).

از طریق وبگاه و یا درگاه^۲ کتابخانه، از جلوه‌های بارز این دوره است. هم‌اکنون به جرأت می‌توان گفت که بیش از ۸۰ درصد دانشگاه‌های ایران، شاید تمام بودجه خرید منابع کتابخانه‌ای خود را به‌ویژه در بخش نشریات فقط صرف اشتراک پایگاه‌های الکترونیکی می‌کنند و خرید منابع کاغذی را بسیار محدود کرده‌اند. سال‌ها تجربه این نگارنده در مدیریت کتابخانه‌های دانشگاهی گویای این واقعیت است که در زمان حاضر پژوهشگران، مدرسان و دانشجویان دانشگاه‌های کشور، با در اختیار داشتن دسترسی برخط به منابع الکترونیکی، تقریباً هیچ گله‌مندی از کمبود و یا به‌روز نبودن منابع کاغذی ندارند. در حالی که، در سال‌های پیش از رواج منابع الکترونیکی، به‌ویژه در دهه‌های پیش از ۱۳۸۰ هجری شمسی، در صورت مشاهده کوچکترین کمبودی در منابع به‌روز کاغذی، گلابه‌ها و اعتراضات شدیدی از سوی همین افراد روانه مدیر کتابخانه و سایر مسئولان ذیربط دانشگاه می‌شد. این‌گونه گلابه‌ها هم‌اکنون در صورت بروز کاستی‌ها در دسترسی برخط به منابع الکترونیکی ظاهر می‌شود.

واضح است که این‌گونه تغییر رفتارهای کاربران، لاجرم بر خط‌مشی‌های مدیریتی و خدماتی کتابخانه تأثیر گذاشته و سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها را تحت‌الشعاع خود قرار می‌دهد.

از نظر نیروی انسانی آموزشی، جامعه کتابداری ایران در مجموع بیش از ۳۰۰ عضو هیئت علمی ثابت در کل مراکز آموزشی دارد، که در بیش از ۸۰ گروه آموزشی کتابداری توزیع شده‌اند

کارشناسی ارشد و کارشناسی، و تعداد دیگری همچون دانشگاه تربیت معلم تهران و پیام نور فقط در سطح کارشناسی و کاردانی فعالیت می‌کنند. تعداد اندکی نیز فقط در سطح کاردانی فعال هستند. دانشگاه بوعلی سینای همدان، دانشگاه خلیج فارس بوشهر و بعضی شعب دانشگاه پیام نور در شهرستان‌ها از این جمله هستند. گروه‌های آموزش کتابداری مؤسسات غیردولتی نیز سطوح متفاوتی دارند. بعضی همچون دانشگاه آزاد اسلامی تا سطح دکتری، و بعضی دیگر در سطوح پائین‌تر به آموزش کتابداری اشتغال دارند. از نظر نیروی انسانی آموزشی، جامعه کتابداری ایران در مجموع بیش از ۳۰۰ عضو هیئت علمی ثابت در کل مراکز آموزشی دارد، که در بیش از ۸۰ گروه آموزشی کتابداری توزیع شده‌اند. توزیع این نیروها به‌گونه‌ای است که اکثریت اساتید باسابقه و با مرتبه علمی بالا مانند استاد و دانشیار در دانشگاه‌های بزرگ مستقر هستند. با همت و به‌اتکاء همین افراد بوده است که در این دانشگاه‌ها برنامه‌های سطوح دکتری و کارشناسی ارشد با گرایش‌های متعدد دایر شده است. بیشترین تجمع اعضای هیئت علمی با مرتبه استادی، در حال حاضر در گروه کتابداری دانشگاه شهید چمران اهواز به‌چشم می‌خورد. با تلاش همین افراد و جلب همکاری سایر اساتید برجسته کتابداری از دانشگاه‌های فردوسی مشهد، شیراز و الزهراء، اولین قطب علمی کتابداری تحت عنوان «قطب مدیریت دانش» در گروه کتابداری دانشگاه شهید چمران اهواز شکل گرفت و راه‌اندازی شد. این قطب برنامه‌های گسترده علمی - پژوهشی متعددی در راستای گسترش مدیریت دانش و فرهنگ آن در سطوح ملی و منطقه‌ای تعریف کرده است که با

تصویری از وضعیت آموزش کتابداری کشور

برای شناخت وضعیت موجود آموزش کتابداری کشور و ارائه تصویری از آن، لازم است عوامل و عناصر تشکیل‌دهنده آن را مورد توجه قرار دهیم. این عوامل را می‌توان به دو گروه تقسیم کرد: عوامل درونی و عوامل بیرونی. منظور از عوامل درونی، آن دسته از عواملی هستند که به بافت و ماهیت کمی و کیفی آموزش کتابداری مربوط می‌شوند؛ مانند گروه‌های آموزشی، نیروهای انسانی و برنامه‌های آموزشی. مراد از عوامل بیرونی، آن دسته از عواملی هستند که مستقیماً به بافت و ماهیت رشته و آموزش کتابداری مربوط نمی‌شوند، اما بر آن تأثیر گذارند؛ مانند تقاضای جامعه از این رشته، سیاست‌های رایج آموزش عالی کشور، و کیفیت آموزش.

عوامل درونی آموزش کتابداری

تعداد گروه‌های آموزشی، نیروهای آموزشی (اعضاء هیئت علمی و سایر مدرسان) و برنامه‌های آموزشی را می‌توان جزء عوامل درونی آموزش کتابداری - و البته هر برنامه آموزشی دیگری - دانست. در ایران، گروه‌های آموزشی را می‌توان در دو دسته مراکز دولتی و غیردولتی دسته‌بندی کرد. از قرار معلوم، در مجموع بیش از ۸۰ (حدود ۸۴) گروه آموزش کتابداری در کشور فعال هستند. لازم به ذکر است که این گروه‌ها در سطوح آموزشی متفاوتی فعالیت می‌کنند. بعضی از گروه‌های موجود در دانشگاه‌های بزرگ مانند تهران، شیراز، شهیدچمران اهواز، و فردوسی مشهد در تمام سطوح آموزشی از کارشناسی تا دکتری فعال هستند. برخی دیگر، مانند دانشگاه اصفهان و دانشگاه علامه طباطبائی فقط در سطوح

عوامل بیرونی آموزش کتابداری ایران

از جمله عوامل بیرونی مهمی که بر روند آموزش کتابداری کشور تأثیرگذار هستند، می‌توان به تقاضای جامعه، سیاست‌های رایج آموزش عالی در کشور، و کیفیت آموزش یا سواد دانش‌آموختگان اشاره کرد.

در وجه «تقاضای جامعه»، به‌طور قطع همواره در هر جامعه‌ای فاصله‌ای ولو اندک، بین محتوای برنامه‌های آموزشی در حال اجرا و نیازهای واقعی جامعه وجود دارد. این فاصله همیشگی به دلیل بوروکراسی و فرآیند زمانبری است که می‌بایست طی شود، تا یک برنامه در فرآیند قانونی خود به‌روز شود. چون در طول زمان سپری شده، همواره تحولات و نوآوری‌هایی در عرصه عمل و نظر وجود خواهد داشت که در برنامه جدید منعکس نشده‌اند؛ می‌توان پذیرفت که همواره حتی آخرین برنامه آموزشی به‌روز شده از تحولات جدید و نیازهای روز جامعه اندکی عقب باشد.

همان‌طور که در شرح عوامل درونی مطرح شد، هم‌اکنون کمیته برنامه‌ریزی کتابداری وزارت علوم در تلاش است فاصله موجود بین نیازهای اطلاعاتی و حرفه‌ای کتابداری و اطلاع‌رسانی کشور و برنامه‌های آموزشی را به کمترین سطح ممکن کاهش دهد که این مهم از طریق بازنگری در برنامه‌های موجود، و معرفی رشته‌ها و گرایش‌ها و برنامه‌های آموزشی جدید صورت می‌گیرد. در هر حال، تقاضای جامعه یک عامل محرک بسیار قوی است که توجه به آن، موجب پویایی برنامه‌های آموزشی می‌شود.

سیاست‌های رایج آموزش عالی کشور که منبعث از راهبردهای کلان علمی - آموزشی کشور است، از دیگر عوامل بیرونی است که با ترسیم نقشه راه و خط‌مشی‌های لازم، هم بر اجرای برنامه‌های آموزشی و هم بر محتوای آنها تأثیرگذارند. در حال حاضر، شاهد هستیم که با در نظر داشتن سند چشم‌انداز ۱۴۰۴، وجه غالب سیاست‌های آموزشی رسیدن به قله علمی در منطقه است. همین امر موجب شده است که برنامه‌های آموزشی هم از نظر محتوایی رشد و گسترش شتابانی داشته باشند، و هم از نظر کمی، روز به روز (بعضاً به‌صورت شتابزده) بر تعداد برنامه‌ها و دانشجویان افزوده گردد، بی‌آنکه به همان میزان به تعداد اساتید و امکانات آموزشی گروه‌ها اضافه شود. نتیجه اجتناب‌ناپذیر این امر، فشار بسیار زیادی است که هم‌اکنون بر گروه‌های آموزشی وارد می‌شود، و بیم آن می‌رود که با بروز خستگی و کوفتگی‌های آموزشی، مجال بروز نشاط علمی از بسیاری از گروه‌ها و دست‌اندرکاران آموزش کتابداری گرفته شود و نتیجه نهایی جز رکود علمی چیزی نباشد.

و اما سومین عامل یعنی کیفیت آموزش یا سواد دانش‌آموختگان، خود تحت تأثیر مستقیم دو عامل قرار دارد: ۱) میزان مطالعه و دانش‌اندوزی فرد دانشجو؛ ۲) میزان صرف وقت و دقت کافی است و ناگفته پیداست که سواد و دانش‌اندوزی با عجله و شتاب و یا به‌صورت تزیینی محقق نمی‌شود. این در

اجرای آنها شاهد تحول چشمگیر علمی در حوزه کتابداری و علم اطلاعات به‌طور عام، و مدیریت دانش به‌طور خاص خواهیم بود. در سایر دانشگاه‌ها، به‌ویژه در دانشگاه فردوسی مشهد نیز شاهد اجرای برنامه‌های علمی - آموزشی متنوع و متعددی در راستای ترویج علوم و فنون جدید در حوزه کتابداری و علم اطلاعات هستیم که قطعاً در جامعه کتابداری در سطوح منطقه‌ای و ملی تأثیرگذار هستند.

اما مشکل عمده‌ای که هم‌اکنون در رابطه با نیروی انسانی وجود دارد، این است که در صورت بازتنسسته شدن اساتید پرتعداد و خبره در این دانشگاه‌ها، خطر توقف و یا رکود برنامه‌های گسترده فوق‌الذکر وجود دارد؛ زیرا اندک نیروهای جوان شاغل در این گروه‌های آموزشی هم از نظر تعداد، و هم از نظر تجربه، در تداوم این برنامه‌ها با مشکل جدی روبرو خواهند بود. این یکی از چالش‌های بسیار جدی و بزرگی است که هم‌اکنون پیش روی جامعه کتابداری ایران و بر سر راه گسترش رشته کتابداری در کشور وجود دارد و می‌بایست برای آن چاره‌ای اندیشید.

از نظر برنامه‌های آموزشی، همان‌طور که در بالا اشاره شد، خوشبختانه امروز در کشور وضعیت نسبتاً خوبی وجود دارد. تمام سطوح، از کاردانی تا دکترای تخصصی در کشور اجرا می‌شود. از نظر تنوع موضوعی نیز با تلاش‌هایی که به‌ویژه در سه سال گذشته در کمیته برنامه‌ریزی کتابداری دفتر گسترش آموزش عالی صورت گرفته، سعی شده است که برنامه‌های به‌روز مناسبی برای پاسخ‌گویی به نیازهای علمی و حرفه‌ای جامعه در ابعاد مختلف تهیه و تدوین شده و به تصویب برسد. رشته‌ها و گرایش‌هایی همچون دانشنامه‌نویسی، آرشیو، و علم‌سنجی برای اولین بار در کشور در سطح کارشناسی ارشد به تصویب رسیده و برای اجرا به دانشگاه‌ها ابلاغ شده است. بازنگری و یا تدوین رشته‌ها و گرایش‌های دیگری همچون کارشناسی ارشد کتابخانه‌های دانشگاهی، کتابخانه‌های عمومی، کتابخانه‌های آموزشگاهی و مدیریت اطلاعات نیز در حال حاضر در دستور کار کمیته برنامه‌ریزی قرار دارد. در سرفصل‌های این برنامه‌ها دروسی گنجانده شده که هدف آنها به‌روز کردن آموزش کتابداری و کم کردن فاصله‌های موجود این رشته با سطح جهانی است. ناگفته نماند که اولین تلاش کمیته برنامه‌ریزی در دوره جدید آن، بازنگری عمیق در برنامه کارشناسی کتابداری بود که با موفقیت انجام شد و به تصویب رسید و هم‌اکنون در گروه‌های آموزشی کشور در حال اجرا است. در این بازنگری سعی فراوان به‌عمل آمد تا با استفاده از بازخوردهایی که از جامعه کتابداری و نهادهایی همچون انجمن کتابداری و اطلاع‌رسانی کشور به‌دست آمده بود، هم درس‌ها جدید و به‌روز شوند، و هم اینکه محتوای درس‌ها در راستای ارائه دانش روز عمیقاً دگرگون شوند.

روند بازنگری در برنامه‌های آموزشی کتابداری هم‌اکنون در سطح کارشناسی ارشد ادامه دارد و پس از آن به برنامه‌های سطح دکتری پرداخته خواهد شد.

تجربه نشان داده است که تا کنون به لحاظ اینکه رشته کتابداری وابستگی شدیدی به فناوری‌های اطلاعاتی دارد، لاجرم هر تغییر و تحولی که در عرصه این فناوری‌ها روی داده است، به علت جهان شمول بودن علوم و فنون، امواج این تغییر و تحولات دیر یا زود به حوزه‌های نظری و عملی کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران نیز رسیده و آن را دچار تحول ساخته است

رو در آموزش کتابداری ایران افقی روشن و امیدوارکننده به نظر می‌رسد. در واقع، تمام عوامل لازم برای پیشبرد رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی در داخل کشور نسبتاً مهیا است، اما به‌تنهایی کافی نیست. اگر آموزش کتابداری ایران بخواهد هم‌پای این عرصه در سطح جهانی باشد و از قافله جهانی عقب نباشد، لازم است هم از آنچه که در جهان می‌گذرد آگاه باشد، و هم اینکه با آن در تقابل باشد. از سوی دیگر، تجربه نشان داده است که تا کنون به لحاظ اینکه رشته کتابداری وابستگی شدیدی به فناوری‌های اطلاعاتی دارد، لاجرم هر تغییر و تحولی که در عرصه این فناوری‌ها روی داده است، به علت جهان شمول بودن علوم و فنون، امواج این تغییر و تحولات دیر یا زود به حوزه‌های نظری و عملی کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران نیز رسیده و آن را دچار تحول ساخته است. بی‌تردید، پس از این نیز این روند ادامه خواهد داشت؛ و اگر چنین باشد، چشم‌انداز آینده آموزش کتابداری ایران را می‌توان اینگونه ترسیم کرد:

- تأکید هرچه بیشتر بر جنبه‌های مجازی و الکترونیکی خدمات و منابع اطلاعاتی؛ به مدد آخرین دستاوردهای فناوری‌های اطلاعاتی و مخابراتی، و تسهیلاتی که اینترنت در اختیار قرار داده و خواهد داد، آموزش‌های مجازی و رسمیت یافتن دوره‌های مجازی آموزش عالی در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی، هم در چارچوب برنامه‌های منتهی به مدرک دانشگاهی (مانند کارشناسی و کارشناسی ارشد)، و هم به صورت دوره‌های پودمانی و تک درس گسترش خواهد یافت.
- تخصص‌گرایی هرچه بیشتر در زمینه‌های موضوعی،

حالی است که با رشد شتابان و گسترش کمی برنامه‌های آموزشی و تعداد دانشجویان از یکسو، و ثابت ماندن تقریبی تعداد اساتید و امکانات گروه‌های آموزشی از سوی دیگر، عملاً فرصت و مجال کافی برای انتقال دانش و دانش‌اندوزی از استاد و دانشجو گرفته شود. در این میان آنچه که مغفول می‌ماند، عمق مطالب آموزش داده شده است که از آن به «سواد» تعبیر می‌کنیم. تجربه نیز ثابت کرده است که میزان برداشت و سواد دانشجویان یک کلاس با تعداد افراد حاضر در یک جلسه کلاس رابطه عکس، و با فرصتی که استاد در اختیار دارد، رابطه مستقیم دارد. متأسفانه به نظر می‌آید در شرایط به‌وجود آمده فعلی، در نظام آموزش عالی این رابطه‌ها نادیده گرفته شده‌اند و از همین رو است که گروه‌های آموزشی و اساتید به تجربه شاهد این هستند که عمق مطالب آموخته شده دانشجویان در سالیان اخیر رو به افول بوده است. این امر در واقع زنگ خطری است که تناقض فزاینده واقعیات موجود جامعه با ایده‌آل‌ها و اهداف سند چشم‌انداز را هشدار می‌دهد.

چشم‌انداز آینده آموزش کتابداری ایران

قضاوت در مورد چشم‌انداز و آینده رشته کتابداری ایران بدون شناخت عناصر آن و عوامل مؤثر بر آن امکان‌پذیر نیست، و آنچه که در بالا ذکر شد، تماماً به دلیل ایجاد این شناخت بود. اکنون با توجه به روند تغییرات و تحولات این رشته از گذشته تا کنون، و نیز تغییرات و تحولاتی که همواره در عرصه فناوری اطلاعات روی می‌دهد، برنامه‌های مصوب و پیش روی آموزش کتابداری، تعداد گروه‌ها و نیروی انسانی موجود، اهداف سند چشم‌انداز، افق پیش

به‌ویژه موضوعات جامعه‌گرا: این حرکت هم اکنون در دستور کار کمیته برنامه‌ریزی کتابداری و اطلاع‌رسانی وزارت علوم قرار دارد، و در صفحات پیش توضیحاتی در این باره داده شد. نگاهی به برنامه‌های آموزشی دانشکده‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی دنیا، به‌ویژه در کشورهای پیشرفته، نشان دهنده این است که درس‌های ارائه شده و سرفصل‌های آن درس‌ها رابطه تنگاتنگی با نیازمندی‌های اطلاعاتی و علمی جامعه دارد. از همین رو، سرفصل‌ها و درس‌ها بسیار تخصصی است و غالباً با نگاهی به نیازمندی‌ها و خصوصیات و مسائل و مقتضیات جامعه هدف طراحی شده است. جامعه ایران نیز در مسیری قرار دارد که هم تحولاتی که سند چشم‌انداز پیش‌بینی کرده است ایجاب می‌کند، و هم این که تحولات و فرآیندهای تاریخی اجتناب‌ناپذیر آن را در راستای خود می‌کشاند. در این مسیر، خواه‌ناخواه گرایش به تخصص‌گرایی در عرصه‌های علمی و صنعتی بسیار غالب است. به‌تبع این شرایط، آموزش کتابداری در کشور نیز در همین مسیر قرار خواهد گرفت و نشانه‌های آن از هم‌اکنون پیدا است. برنامه‌های جدیدالتصویب و نیز در دست بررسی آموزش کتابداری که در قسمت عوامل درونی به آنها اشاره شد، در واقع طلایه این خط‌مشی تخصص‌گرایی است.

• **شخصی‌سازی آموزش کتابداری:** امکانات الکترونیکی و اینترنتی که امروزه در اختیار است و تحولات و بهبودهای اجتناب‌ناپذیری که این امکانات در آینده به خود خواهند دید، زمینه‌های لازم را برای بهره‌برداری از خدمات و امکانات مطابق با نیازهای فردی کاربران فراهم ساخته است و این زمینه به‌طور قطع در آینده قوی‌تر نیز خواهد شد. فناوری‌های موجود به هر فردی که واجد شرایط و علاقه‌مند باشد این امکان را می‌دهد که از مجموعه‌ای از دروس پیشنهادی، آنهایی را که دقیقاً با علایق و نیازهای مطالعاتی، حرفه‌ای و یا شغلی او انطباق دارد برگزیند و از مجموعه آنها یک دوره یا برنامه آموزشی خاص خود تعریف کرده و به‌صورت برخط از آن بهره‌برداری کند. بنابراین، به‌راحتی می‌توان تصور کرد که در آینده‌های نه‌چندان دور شاهد ارائه این‌گونه دوره‌ها از سوی دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی کشور باشیم. به طریق اولی، در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی انتظار می‌رود این امر با سرعت بیشتری تحقق یابد.

• **دگرگونی در تعاریف عناصر آموزشی و مقررات مرتبط با آنها:** تردیدی نیست که تعاریف و مقررات آموزشی سنتی نمی‌تواند جوابگوی شرایط برنامه‌های آموزشی فوق‌الذکر باشد. بنابراین، ضرورت پاسخگویی به نیازهای جامعه لاجرم مسئولان و سیاستگذاران آموزش عالی کشور را وادار خواهد ساخت که در تعاریف سنتی از عناصر آموزشی مانند برنامه آموزشی، دانشجو، استاد، دانشکده و دانشگاه و نیز مقررات آموزشی تجدید نظر کرده و مطابق با فضاهای آموزشی جدید، تعاریف و مقررات جدیدی ارائه و مصوب نمایند. این مقررات جدید زمینه‌ساز رسمیت‌یافتن گونه‌های مختلف برنامه‌های آموزشی جدید از جمله برنامه‌های

شخصی خواهد بود.

• **همپایی پیشرفت‌های تکنولوژیکی و اخلاقیات در تولید و استفاده از اطلاعات و منابع اطلاعاتی:** آنچه که در فناوری‌های نوین الکترونیکی به‌رمغان آورده‌اند، این امکان را برای بشر امروزی فراهم ساخته است که در تولید و بهره‌برداری از اطلاعات موجود در فضاهای مجازی، آزادی بسیار داشته و حتی به‌سلیقه خویش به هر شکلی که بخواهد در متون و اطلاعات دخل و تصرف کند. این توانمندی هم‌اکنون بشر را با پدیده‌هایی چون سرقت ادبی و ناامنی اطلاعاتی روبرو ساخته است که چالش‌های بسیار بزرگی را نیز آفریده‌اند. برای مقابله با این پدیده‌های ناخوشایند، هم‌اکنون راهکارها و ترفندهای فنی عیدیه‌ای از طرف متخصصان اهل فن معرفی شده و روز به روز به تعداد ابزارهای امنیتی مانند قفل‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری، فایروال‌ها و پراکسی‌ها و غیره افزوده می‌شود. اما علی‌رغم این چاره‌اندیشی‌ها، شاهد هستیم که مسائل امنیتی اطلاعات همچنان مطرح است و هر روز خبرهای جدیدتری از مصادیق سرقت ادبی در رسانه‌های مختلف پخش می‌شود. به نظر می‌رسد مؤثرترین و قطعی‌ترین راه مقابله با این‌گونه جرایم «خودداری» از انجام آنها است. به عبارت بهتر، اگر هر فردی که در تولید و استفاده و انتقال اطلاعات و منابع اطلاعاتی دستی دارد، در هر لحظه به فکر این باشد که حرمت حقوق دیگران را پاس بدارد، خود به خود از ارتکاب جرایمی که ذکر شد دوری خواهد کرد. بنابراین، یک راهکار مؤثر برای دوری کردن از مسائل یاد شده، تقویت روحیه احترام به حقوق دیگران و رشد اخلاقیات در افراد جامعه است. این امر می‌بایست به طریق اولی مد نظر کتابداران و فعالان و حرفه‌مندان عرصه اطلاع‌رسانی باشد. با توجه به آموزه‌های قوی اخلاقی و دینی که در جامعه ایرانی از دیرباز وجود داشته است، و با توجه به نگرانی‌هایی که در مجامع و گروه‌های بحث و نیز در میان مسئولین نظام و مملکت ابراز می‌شود، انتظار می‌رود توجه به اخلاقیات یکی از جنبه‌های جدی در آموزش کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران باشد. در کنار فعالیت‌های انتشاراتی و همایش‌هایی که اخیراً در رابطه با اخلاق حرفه‌ای وجود داشته است، طلایه حرکت‌های قانونی آموزشی در این رابطه تعریف درسی به نام اخلاق حرفه‌ای است که در یکی از برنامه‌های جدید کارشناسی ارشد کتابداری گنجانده شده است.

پی‌نوشت

۱. سیدفرید قاسمی. سال‌نگار زندگی ایرج افشار. بخار(ش) ۸۱.

2. Portal

مآخذ

۱. فرج پهلوی، عبدالحسین. «مروری بر زیر ساخت تکنولوژی اطلاعات در ایران»، ترجمه عباس گیلوری، فصلنامه اطلاع‌رسانی. دوره ۱۰، شماره ۴، بهار ۱۳۷۳.

**ضرورت پاسخگویی
به نیازهای جامعه
لاجرم مسئولان و
سیاستگذاران آموزش
عالی کشور را وادار
خواهد ساخت که
در تعاریف سنتی
از عناصر آموزشی
مانند برنامه آموزشی،
دانشجو، استاد،
دانشکده و دانشگاه و
نیز مقررات آموزشی
تجدید نظر کرده و
منطبق با فضاهای
آموزشی جدید، تعاریف
و مقررات جدیدی ارائه
و مصوب نمایند**